

תנועת המרי העברי והמאבק בבריטים (1945–1947):

בין השנים 1945 ל-1947, ניהל היישוב היהודי בארץ ישראל מאבק נחוש נגד שלטונות המנדט הבריטי. המאבק החל באיחוד כוחות חסר תקדים תחת "תנועת המרי העברי", שכללה את שלוש המחתרות (הגנה, אצ"ל ולח"י). לאחר אירועי "השבת השחורה" ופיצוץ מלון דוד המלך ביוני-יולי 1946, התפרקה התנועה והמאבק התפצל לשתי גישות אסטרטגיות: "המאבק הצמוד" (בהובלת ההגנה) ו"המאבק הרצוף" (בהובלת האצ"ל והלח"י). השילוב בין לחץ צבאי, מפעל העפלה נרחב והתיישבות אסטרטגית, הוביל בסופו של דבר את בריטניה להכיר בחוסר יכולתה לשלוט בארץ ולהעביר את שאלת ארץ ישראל להכרעת האו"ם.

1. הרקע להקמת תנועת המרי העברי

לאחר סיום מלחמת העולם השנייה (1945), עמד היישוב היהודי בפני מציאות מורכבת:

- **בעיית העקורים:** מאות אלפי ניצולי שואה שהו במחנות באירופה וביקשו לעלות לארץ ישראל, אך שערי הארץ נותרו סגורים.
- **אכזבה מבריטניה:** ממשלת הלייבור שנבחרה בבריטניה ב-1945 המשיכה את מדיניות "הספר הלבן השלישי", המגבילה עלייה והתיישבות, בניגוד להבטחותיה המוקדמות.
- **הצורך באחדות:** הנהגת היישוב הבינה שרק מאמץ צבאי מרוכז תחת הנהגה אחת יפעיל לחץ אפקטיבי על בריטניה לשנות את מדיניותה.

הרכב התנועה ומבנה הפיקוד

תנועת המרי העברי הוקמה בנובמבר 1945 וכללה את:

1. **ההגנה:** כ-40,000 חברים, מטרתה שינוי המדיניות הבריטית.
2. **האצ"ל:** כ-1,500 חברים, מטרתו גירוש הבריטים.
3. **הלח"י:** כ-300 חברים, מטרתו גירוש הבריטים.

התנועה נוהלה על ידי "**ועדת איקס**", בה ישבו נציגי המחתרות. כל פעולה צבאית דרשה את אישור הוועדה, אך המחתרות שמרו על עצמאותן ברכישת נשק ובגיוס.

2. פעולות צבאיות מרכזיות במסגרת התנועה המאוחדת

התנועה פעלה במשך כתשעה חודשים (נובמבר 1945 – יולי 1946) וביצעה פעולות משולבות:

- **ליל הרכבות (1 בנובמבר 1945):** פגיעה ב-150 נקודות של מסילות ברזל ומתקני רכבת בכל רחבי הארץ כדי לשבש את התנועה והמסחר הבריטי.
- **פריצה למחנה עתלית:** שחרור מעפילים שהיו כלואים במחנה.
- **פיצוץ תחנות רדאר:** חבלה בתחנות ששימשו את הבריטים לאיתור אוניות מעפילים (גבעת אולגה והר הכרמל).
- **ליל הגשרים (17 ביוני 1946):** פיצוץ סימולטני של 10 גשרי רכבת וכביש שחיברו את ארץ ישראל למדינות השכנות, במטרה להוכיח יכולת מבצעית מורכבת ולנתק את נתיבי האספקה הבריטיים.

3. נקודת השבירה: "השבת השחורה" ופירוק התנועה

בתגובה לפעילות הגוברת, ובמיוחד לאחר ליל הגשרים, פתחו הבריטים במבצע דיכוי רחב היקף:

"השבת השחורה" (29 ביוני 1946)

- כ-20,000 חיילים בריטים פשטו על יישובים וערים.
- כ-2,700 איש נעצרו, כולל בכירי הנהגת היישוב (כמו משה שרת).
- בקיבוץ יגור התגלה ה"סליק" (מחסן נשק) המרכזי של ההגנה.
- המכה הייתה קשה וערערה את יכולת הפעולה המיידית של המחתרות.

פיצוץ מלון דוד המלך (יולי 1946)

בתגובה לשבת השחורה, תכננה התנועה לפגוע במפקדה הבריטית במלון המלך דוד בירושלים. למרות הוראת הנהגת היישוב לדחות את המבצע מחשש לפגיעה באזרחים, האצ"ל ביצע את הפעולה. בפיצוץ קרס האגף הדרומי של המלון ונהרגו 82 בני אדם (בריטים, ערבים ויהודים).
התוצאה: זעזוע עמוק ביישוב ובעולם וקרע סופי בין ההגנה לבין האצ"ל והלח"י, שהוביל לפירוק תנועת המרי העברי.

4. המאבק לאחר פירוק התנועה: פיצול בדרכי הפעולה

לאחר יולי 1946, התפצל המאבק לשתי גישות מרכזיות: המאבק הצמוד (ההגנה) והמאבק הרצוף (אצ"ל ולח"י)

מהות: המאבק הצמוד שירת מטרה פוליטית מוגדרת. המאבק הרצוף בא לבצע תקיפה צבאית מתמדת ללא הפסקה.

תחומי פעולה: מאבק צמוד התמקד בהעפלה ובהתיישבות. המאבק הרצוף התמקד בפגיעה במשטרה, בצבא ובסמלי שלטון.

נימוק מרכזי: המאבק הצמוד נועד לקדם מטרות ציוניות (עלייה וקרקע) והוא מוסרי יותר. המאבק הדוגלים במאבק הרצוף טענו שאין סיכוי להידברות; רק לחץ צבאי יגרום לבריטים לעזוב. **דוגמה לפעולה:** מאבק צמוד- פרשת "אקסודוס", הקמת 11 הנקודות בנגב. מאבק רצוף- הפריצה לכלא עכו (1947), תליית הסרג'נטים.

5. המאבק בתחומי ההעפלה וההתיישבות

מפעלים אלו ריכזו את מרב המאמצים של היישוב המאורגן לאחר פירוק תנועת המרי:

ההעפלה (עלייה ב')

מטרתה הייתה גיוס דעת קהל עולמית וחשיפת מצוקת ניצולי השואה.

- **אוניית המעפילים "אקסודוס" (יציאת אירופה תש"ז):** בשנת 1947 הגיעה האונייה ועליה כ-4,500 ניצולי שואה. הבריטים השתלטו עליה בכוח והחזירו את המעפילים לגרמניה. האירוע סוקר בהרחבה בתקשורת העולמית וחשף את אטימות המנדט הבריטי בפני ועדת החקירה של האו"ם (אונסקו"פ).

ההתיישבות

מטרתה הייתה קביעת עובדות בשטח ועיצוב גבולות המדינה העתידית.

- **המאבק על ביריה (1946):** ניסיון עיקש ליישב מחדש נקודה שפורקה על ידי הבריטים.
- **11 הנקודות בנגב (אוקטובר 1946):** הקמת 11 יישובים בלילה אחד במוצאי יום כיפור, במטרה להבטיח שהנגב יכלל בגבולות המדינה היהודית.

6. סיכום: התוצאה והדרך למדינה

השילוב של שלושת מרכיבי המאבק הביא את בריטניה לנקודת הכרעה:

1. **הטרור והמאבק הצבאי:** התישו את הצבא הבריטי והכבידו על התקציב.
2. **ההעפלה:** הרסה את תדמיתה של בריטניה בעולם כמעצמה נאורה.
3. **הלחץ הבינלאומי:** חוסר הסכמה עם ארה"ב וביקורת מבית. בפברואר 1947 הודיע שר החוץ הבריטי בוויין על העברת שאלת ארץ ישראל לאו"ם. החלטה זו הובילה להקמת ועדת אונסקו"פ, שהמליצה על סיום המנדט וחלוקת הארץ, החלטה שאושרה בכ"ט בנובמבר 1947.

סוף המנדט והחלטת כ"ט בנובמבר: מדריך מסכם להכנה לבגרות

שנת 1947 מהווה את אחד מצמתי הדרכים הגורליים ביותר בהיסטוריה המודרנית של עם ישראל ושל המזרח התיכון כולו. בנקודת זמן זו, הצטלבו אינטרסים גיאופוליטיים של מעצמות העל, תהליכי דה-קולוניזציה וקריסה כלכלית של אימפריה בריטית מותשת, לכדי הכרעה בינלאומית אחת ששינתה את פני האזור. החלטת בריטניה להחזיר את המנדט לאו"ם לא הייתה מעשה של חסד, אלא תוצאה של לחצים כבדים מבית ומחוץ שערערו את אחיזתה בארץ.

ארבעת הממצאים הקריטיים בנוגע לסיום המנדט:

1. **המניעים הבריטיים:** שילוב בין קריסה כלכלית ("קופה ריקה") לאחר מלחמת העולם השנייה, לחץ ציבורי בבריטניה וחוסר יכולת להתמודד עם המאבק המשותף של היישוב היהודי (**תנועת המרי העברי**).
2. **נס ההסכמה המעצמתית:** הצבעתן המשותפת של ארה"ב וברית המועצות בעד תוכנית החלוקה, למרות היריבות המרה בצל **המלחמה הקרה**, שנבעה מאינטרסים אסטרטגיים שונים אך משלימים.
3. **עיקרי תוכנית החלוקה (החלטה 181):** סיום המנדט, חלוקת הארץ לשתי מדינות עצמאיות (יהודית וערבית) עם איחוד כלכלי, והפיכת ירושלים לאזור בניהול בינלאומי.
4. **התגובות והשלכותיהן:** בעוד היישוב היהודי קיבל את ההחלטה בשמחה מהולה בחרדה אסטרטגית, העולם הערבי דחה אותה מכל וכל, מה שהוביל ישירות לפרוץ הקרבות בשטח. הלחץ המדיני בזירת האו"ם הוביל להכרעה היסטורית ב-29 בנובמבר, שבה הוחלט על הקמת מדינה יהודית ברוב של **33 בעד, 13 נגד ו-10 נמנעו**.

1. המניעים להחזרת המנדט על ידי בריטניה: ניתוח רב-ממדי

לאחר מלחמת העולם השנייה, מצאה עצמה בריטניה במצב אסטרטגי פגיע. למרות היותה בין המנצחות, כוחה הצבאי והכלכלי נשחק עד דק, והחזקת ארץ ישראל הפכה מנכס אסטרטגי לנטל כבד ומדמם. **הקונספציה הבריטית**, לפיה ניתן יהיה להמשיך ולנהל את הסכסוך לאורך זמן תוך שמירה על האינטרסים האימפריאליים, קרסה מול המציאות החדשה.

שיקולי פנים מול שיקולי חוץ בהחלטת בוויין בהחזרת המנדט לאו"ם:

שיקולי פנים (פנים-בריטיים):

1. **"קופה ריקה"**: חובות כבדים מהמלחמה אילצו את בריטניה לתעדף שיקום פנימי על פני החזקת צבא יקר בחו"ל.
2. **ביקורת פנימית**: דעת הקהל הבריטית הזדעזעה מהתנהלות הצבא והמשטרה מול ניצולי שואה (במיוחד לאחר פרשת "אקסודוס").
3. **השפעת המאבק ביישוב**: פעולותיה של **תנועת המרי העברי** אילצו את בריטניה להחזיק בארץ ישראל כוח עצום של כ- **100,000 חיילים**. נטל ביטחוני זה **הכביד** מאוד על התקציב הבריטי הריק ו**שחק** את היוקרה הבינלאומית של האימפריה. הנזק התדמיתי הגיע לשיאו בפרשת האונייה **"אקסודוס"** (יולי 1947); הטיפול הכוחני והאכזרי במעפילים לעיני מצלמות העיתונות העולמית הציג את בריטניה כמעצמה חסרת לב ו**וערער** את הלגיטימיות של המשך שלטונה. המאבק הרצוף והצמוד של היישוב היהודי הביא לכך שהמשך המנדט הפך לבלתי אפשרי, מה שהעביר את מרכז הכובד מהזירה בלונדון לזירה הבינלאומית באו"ם.
4. **דעת הקהל**: הציבור והאופוזיציה דרשו "להחזיר את הבנים הביתה" לנוכח מותם של חיילים בריטים מפעולות המחתרות.

שיקולי חוץ (בינלאומיים וגיאופוליטיים):

1. **הלחץ האמריקני**: דרישת הנשיא טרומן ל-100,000 רישיונות עלייה לעקורים יצרה מתח מול ארה"ב, שבה הייתה בריטניה תלויה כלכלית.
2. **אובדן הודו (1947)**: עם מתן העצמאות להודו, איבדה ארץ ישראל את חשיבותה האסטרטגית כ"תחנת מעבר" מרכזית למושבות במזרח.
3. **אכזבה מהצדדים**: בריטניה נאשה מחוסר היכולת להגיע לפשרה מוסכמת בין הערבים ליהודים והבינה שאין מוצא פוליטי.

2. "משחק השחמט" של המעצמות: תמיכת ארה"ב וברית המועצות בחלוקה

ההסכמה הנדירה בין שתי מעצמות העל ב-1947 נחשבת לפרדוקס היסטורי, שכן היא התרחשה בשיאה של **המלחמה הקרה**. למרות היריבות התהומית, שתיהן השתמשו בזירת האו"ם כדי "לנגח" את האימפריאליזם הבריטי, כל אחת מסיבותיה.

האינטרסים המעצמתיים:

- **ארצות הברית:** הממשל הונע משילוב של לחץ מוסרי שלאחר השואה, הצורך בקול היהודי בבחירות הקרבות (שיקולי פנים), והרצון למנוע חדירה ואי-יציבות באזור שישרתו את הסובייטים.
- **ברית המועצות:** בנאום היסטורי ומפתיע, הצהיר הנציג אנדריי גרומיקו על תמיכה בזכות היהודים למדינה. גרומיקו הציג נימוק מוסרי המדגיש את **הסבל הנורא של העם היהודי בשואה** כהצדקה הומניטרית. עם זאת, המניע האסטרטגי היה לסלק את בריטניה מהאזור וליצור "רגל **בדלת**" סובייטית במזרח התיכון, מתוך תקווה שהמדינה היהודית החדשה, בעלת ההנהגה הסוציאליסטית, תהיה פרו-סובייטית. חשוב להבין שהחלטת המעצמות הייתה מונעת משיקולים אסטרטגיים קרי-רוח של "ריאל פוליטיק" ורצון לרשת את מקומה של בריטניה כמעצמה דומיננטית.

3. ועדת אונסקו"פ והחלטת כ"ט בנובמבר (החלטה 181)

בעקבות החזרת המנדט, הוקמה **ועדת אונסקו"פ (UNSCOP)** – ועדת חקירה מיוחדת של האו"ם שהורכבה מנציגי 11 מדינות ניטרליות (כגון אוסטרליה, אורוגוואי ואיראן), ללא נציגות של המעצמות הגדולות כדי להבטיח אובייקטיביות. חברי הוועדה ביקרו בארץ, הזדעזעו ממראות "אקסודוס" והתרשמו מהמפעל הציוני.

עיקרי החלטה 181 (29 בנובמבר 1947):

- **סיום המנדט:** בריטניה תפנה את כוחותיה מהארץ עד אוגוסט 1948.
  - **חלוקה לשתי מדינות:** הקמת מדינה יהודית ומדינה ערבית עצמאיות עם איחוד כלכלי.
  - **מעמד בינלאומי לירושלים:** העיר תנוהל כשטח נפרד (**Corpus Separatum**) תחת פיקוח בינלאומי.
- המשמעות המשפטית:** ההחלטה היוותה הכרה בינלאומית רשמית בזכות העם היהודי למדינה ריבונית. עבור היישוב היהודי, זו הייתה נקודת המפנה שבה הוא הפך מ"קהילה תחת שלטון זר" ל**ישות משפטית בינלאומית** המוכרת על ידי העמים.

4. התגובות להחלטה והשלכותיהן המיידיות

ההכרזה באו"ם התקבלה בקיצוניות מנוגדת, שסימנה את המעבר מדיפלומטיה למלחמה:

- **היישוב היהודי:** חגג בריקודים עממיים ברחובות. עם זאת, דוד בן-גוריון גילה פיכחון אסטרטגי וחשש מהבאות. הוא כתב ביומנו: "הרוקדים אינם רואים שחורות... אני רואה רק את המלחמה הצפויה". החששות נבעו מהגבולות המפותלים והבלתי ניתנים להגנה, והעובדה שירושלים נותרה מחוץ למדינה.
- **הערבים (ערביי א"י ומדינות ערב):** דחו את התוכנית באופן מוחלט, הכריזו על מאבק אלים לסיכולה וסירבו להכיר בזכות היהודים לכל ריבונות שהיא.
- **בריטניה:** הודיעה כי תתפנה ב-15 במאי 1948, אך **סירבה לשתף פעולה** עם ועדת הביצוע של האו"ם. הבריטים נמנעו מהעברה מסודרת של סמכויות, מה שיצר "וואקום שלטוני" וכאוס מכון בשטח.

לסיכום, קיים קשר סיבתי הדוק בין האירועים: ההתשה הצבאית והכלכלית של בריטניה אילצה אותה להעביר את שאלת ארץ ישראל לאו"ם; האינטרסים המנוגדים של המעצמות בצל המלחמה הקרה הובילו במפתיע לתמיכה משותפת בחלוקה; וההכרעה ההיסטורית באנסקו"פ העניקה ליישוב את הלגיטימיות הבינלאומית. עם זאת, הסירוב הערבי להחלטה הפך את הניצחון הדיפלומטי למלחמה קיומית, כאשר ב-30 בנובמבר 1947 פרץ השלב הראשון של מלחמת העצמאות.

סיכום הכנה לבגרות: מלחמת העצמאות – שלב א' (30.11.1947 – 14.05.1948)

1.

שלב א' של מלחמת העצמאות, המכונה לעיתים "המלחמה הפנימית", נפתח ב-30 בנובמבר 1947 (למחרת החלטת כ"ט בנובמבר) והסתיים ב-14 במאי 1948, עם הכרזת המדינה וסיום המנדט הבריטי. זהו השלב המכריע שעיצב את גבולות הריבונות היהודית וקבע האם היישוב יצליח לשרוד את המעבר מקהילה תחת מנדט למדינה עצמאית. הלחימה בשלב זה התאפיינה בשלושה מוקדים: מאבק מול הכוחות הערביים הלא-סדירים (ערביי ארץ ישראל ומתנדבי "צבא ההצלה"), לחימה עיקשת על השליטה בצירי התנועה, ומפנה אסטרטגי דרמטי באפריל 1948 – המעבר מאסטרטגיה הגנתית-סטטית ליוזמה התקפית בתוכנית ד'. מאזן הכוחות הראשוני, שנטה לטובת הערבים מבחינה גיאוגרפית אך לטובת היהודים מבחינה ארגונית, הכתיב את קצב המלחמה ואת הצורך בשינוי התפיסתי שהוביל לניצחון.

2. מאזן הכוחות: הצד היהודי (היישוב) – יתרונות וחסרונות

היישוב היהודי נכנס למלחמה בעיצומו של תהליך ארגוני מואץ: הפיכת מחתרת לצבא סדיר. המערכת הונהגה על ידי דוד בן-גוריון (שר הביטחון), יחד עם המטה הכללי בראשות יעקב דורי (רמטכ"ל), ישראל גלילי (ראש המפקדה הארצית) ויגאל ידין (קצין המבצעים).

נקודות החוזק של היישוב (הצג + הסבר)

- **תשתית ארגונית וידע צבאי:** היישוב החזיק בארגון צבאי מסודר ובעל ניסיון פיקודי שנרכש בשירות בצבא הבריטי. **המשמעות:** יכולת תכנון מבצעים ברמה ארצית ולא רק מקומית.
- **גיוס המוני והתגייסות טוטאלית:** כוח האדם היה מגוון ומחויב. הסד"כ כלל כ-44,000 לוחמי **חי"ש** (חיל שדה - חברי המחתרות), לצד גדודי **גדנ"ע** (נוער בגילאי 16–17) לתפקידי עזר. אליהם הצטרפו כ-20,000 מגויסי **גח"ל** (גיוס חוץ לארץ) ו-5,000 מתנדבי **מח"ל** (בעלי מיומנויות מקצועיות מחו"ל).
- **התיישבות כבסיס אסטרטגי:** היישובים שימשו כמעוזים קדמיים. **המשמעות:** כל יישוב היה למעשה בסיס צבאי שקבע את קו הגבול. ארגון "המשביר" שימש כתשתית לוגיסטית לאספקה.

הקשיים והחסרונות של הצד היהודי

היישוב סבל מנחיתות טופוגרפית ומגבלות פוליטיות קשות:

1. **יישובים מבודדים:** הוקמו רחוק מהמרכז (למשל גוש עציון). היישוב נאלץ להקצות כוחות אדירים רק להגנה פסיבית והישרדות בסיסית.
2. **שליטה ערבית בצירי התנועה:** הערבים שלטו ברכסים מעל הדרכים. התוצאה הייתה "משבר השיירות" - ניתוק אספקה למרכזים יהודיים (בעיקר ירושלים).
3. **פיקוח בריטי:** הבריטים מנעו יוזמה התקפית רחבה וביצעו חיפושי נשק. המשמעות: שיתוק היכולת להכריע את האויב בשטח.
4. **תלות בחו"ל:** קושי עצום בהשגת מימון ונשק. היישוב היה תלוי לחלוטין ברכש חיצוני ובגיוס כספים מחוץ לארץ כדי להמשיך ללחוץ.

3. מאזן הכוחות: הצד הערבי – יתרונות ונקודות תורפה

הכוח הערבי הורכב מערביי ארץ ישראל וממתנדבים (בעיקר מסוריה) שאורגנו ב"צבא ההצלה". כוח זה נהנה מיתרון טריטוריאלי מובהק אך סבל מחולשה מבנית עמוקה.

יתרונות אסטרטגיים

- **מיקום טופוגרפי ורצף טריטוריאלי:** ישיבה באזורים הרריים השולטים על עורקי התחבורה של היישוב. יתרון זה אפשר להם להטיל מצור על ירושלים ויישובים מבודדים במינימום כוח.
- **סיוע ממדינות ערב:** היעדר פיקוח יעיל על הגבולות אפשר זרימה חופשית של נשק, כסף ולוחמים מסוריה ומלבנון.

נקודות תורפה (חולשות)

- **היותו "כוח לא סדיר":** הלוחמים הערבים היו מוזעקים לפעולה ולאחריה **פשוט מתפזרים לבתיהם**. המשמעות: הם לא יכלו להחזיק בשטח לאורך זמן או לבצע מבצעים מתמשכים.
- **חוסר ארגון צבאי:** היעדר פיקוד ארצי מאוחד. הכוחות פעלו על בסיס משפחתי ומקומי ללא סנכרון, והשתמשו בחימוש מיושן ומעורב ללא אחידות לוגיסטית.
- **חולשה חברתית והשכלתית:** החברה הערבית הייתה מסורתית וסבלה משיעורי **אנאלפביתיות גבוהים** ומחוסר ידע טכנולוגי ותעשייתי. רבים מהפלסטינים כלל לא הזדהו עם מטרות המלחמה.
- **פיצול בהנהגה:** סכסוך קשה שרר בין המופתי לבין מנהיגי מדינות ערב (כמו ירדן ומצרים), מה שמנע שיתוף פעולה צבאי אפקטיבי.

4. המפנה האסטרטגי: מ"מלחמה בדרכים" לתוכנית ד'

במרץ 1948 הגיע היישוב לנקודת שפל שכונתה "משבר השיירות". שיטת השיירות הממוגנות הפכה למלכודת מוות: רק בחודש מרץ **נהרגו קרוב ל-80 לוחמים** בקרבות הדרכים. אירועים כמו נפילת שיירת יחיעם (46 הרוגים) והמצור המחמיר על ירושלים הבהירו שההגנה הסטטית קורסת.

תוכנית ד': המהפכה המחשבתית

תוכנית ד' סימנה את המעבר מהגנה פסיבית ליוזמה התקפית. מטרתה הייתה ליצור רצף טריטוריאלי יהודי ולתפוס משלטים וערים מעורבות לקראת פלישת צבאות ערב הסדירים.

מבצע נחשון (אפריל 1948) – דוגמה ליישום התוכנית:

- **המטרה:** פריצת הדרך לירושלים הנצורה על ידי תפיסת המשלטים השולטים בצירי התנועה (בדגש על קטע **שער הגיא**).
- **הביצוע:** ריכוז כוח חסר תקדים של כ-1,500 לוחמים שפעלו ביוזמה התקפית במשך כשבועיים.
- **ההישג:** העברת שלוש שיירות ענק (כ-1,500 משאיות) שהזרימו מזון ותרופות ל-100,000 יהודים בירושלים והצילו אותם מכניעה ורעב.
- **תוצאות המפנה:** המעבר להתקפה הוביל להתפוררות ההנהגה הערבית המקומית, לבריחה המונית של כ-300,000 ערבים ולתפיסת שטחים אסטרטגיים שהבטיחו את יכולת העמידה של היישוב ביום הכרזת המדינה.

5. "ארגז כלים לבגרות": פיצוח שאלות והנחיות לכתיבה

כדי לקבל ניקוד מקסימלי, יש להשתמש בנוסחת "**הצג + הסבר**":

1. **הצג:** ציון העובדה ההיסטורית (למשל: "הכוח הערבי היה לא-סדיר").
2. **הסבר:** מהי המשמעות של העובדה? (למשל: "כתוצאה מכך, הם נטו לחזור לבתיהם לאחר הקרב ולא יכלו להחזיק בשטח שכבשו").

סיכום לבגרות: הקמת מדינת ישראל ושלב ב' של מלחמת העצמאות

1.

מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל הן נקודות המפנה האסטרטגיות המכוננות בהיסטוריה הציונית. המעבר מהיישוב המאורגן למדינה ריבונית בעיצומה של המלחמה סימן שינוי פרדיגמטי באופי המאבק: מעימות פנימי מול כנופיות ולוחמים מקומיים (מלחמת גרילה), **למלחמה כוללת** מול חמישה צבאות ערב סדירים המצוידים בנשק כבד. "השורה התחתונה" היא הבנת הקשר המבני בין הריבונות המדינית ליכולת הניצחון הצבאי. הפיכת ה"יישוב" ל"מדינה" ב-14 במאי 1948 לא הייתה רק טקס סמלי, אלא שינוי משפטי וארגוני עמוק. היא אפשרה את הפיכת ארגון ה"הגנה" ל **צבא הגנה לישראל (צה"ל)** – צבא סדיר בעל פיקוד מאוחד, יכולת גיוס חובה ממלכתית, ולגיטימציה לרכישת נשק כבד ופתיחת השערים לעלייה המונית. הישגים אלו, לצד המעבר מאסטרטגיה הגנתית ליוזמה התקפית (תוכנית ד'), היוו את התשתית להדיפת הפלישה הערבית ולעיצוב גבולות המדינה בהסכמי שביתת הנשק של 1949.

2. הדילמה הגורלית: ההכרזה על הקמת המדינה (מאי 1948)

עם התקרב מועד סיום המנדט הבריטי ב-15 במאי 1948, עמדה "מנהלת העם" (ממשלת המעבר) בפני הכרעה היסטורית שבה גורל היישוב עמד על כף המאזניים. הצורך להחליט על הכרזה מיידית של המדינה או דחייתה יצר דילמה אסטרטגית רבת פנים.

השיקולים נגד ההכרזה (החששות):

- **איום הפלישה והערכות צבאיות קודרות:** החשש המרכזי היה פלישה ודאית של צבאות סדירים (מצרים, ירדן, סוריה, עיראק ולבנון). המקורות מדגישים במיוחד את הסכנה הממשית מצד **הלגיון הירדני** החזק בפיקודו של המלך עבדאללה. ראשי הצבא, וביניהם יגאל ידן, סיפקו הערכה מקצועית זהירה: ידן טען כי **"השיקול כבר לא יכול להישקל רק צבאי טהור של נשק נגד נשק"**, והזהיר כי סיכויי העמידה הם "שקולים" במקרה הטוב, או נוטים לרעת היישוב.
- **לחץ בינלאומי ומשטר נאמנות:** ארצות הברית לחצה לדחות את ההכרזה והציעה חלופה של **"משטר נאמנות" (Trusteeship)** של האו"ם לתקופה זמנית כדי למנוע שפיכות דמים. האמריקאים אף איימו ב"אמברגו" – הקפאת חשבונות בנק וביטול תמיכה מדינית וכלכלית אם תוכרז המדינה בניגוד לעמדתם.
- **סכנה לאובדן הישגים מדיניים:** היה חשש שכישלון צבאי ופלישה ערבית יובילו לביטול החלטת החלוקה של האו"ם מכ"ט בנובמבר ולאובדן הלגיטימציה הבינלאומית.

השיקולים בעד ההכרזה (ההזדמנות):

- **חלון הזדמנות היסטורי:** דוד בן-גוריון טען כי מדובר ברגע חד-פעמי ("עכשיו או לעולם לא"). החשש היה שעם צאת הבריטים ייווצר חלל שלטוני שיביא להחזרת המנדט לאו"ם, דבר שיקטע את המומנטום המדיני להקמת מדינה יהודית.
- **יתרונות הריבונות:** רק מדינה ריבונית יכולה לבצע גיוס חובה לכלל העם, לייבא נשק כבד (מטוסים ותותחים) באופן חוקי וגלוי, ולהקים מוסדות לאומיים המחייבים את כלל האזרחים.
- **שיפור במצב הצבאי:** לקראת מאי 1948, הצלחות "תוכנית ד" (כמו מבצע נחשון) שינו את המומנטום לטובת היישוב. הישגים אלו העניקו ביטחון בכך שהיישוב בשל למעבר לעצמאות מדינית.
- **קליטת עלייה המונית:** ריבונות אפשרה את פתיחת השערים המיידית לעלייה של פליטי השואה מעקורי אירופה ומחנות המעצר בקפריסין, ששימשו כוח אדם חיוני למאמץ המלחמתי. ההחלטה להכריז על המדינה העבירה את היישוב ממעמד של "ארגון מחתרתי" למעמד של מדינה נלחמת, שינוי שהיה הכרחי כדי להתמודד עם המעבר למלחמה כוללת מול צבאות סדירים.

3. ממאבק מחתרתי לצבא ריבוני: הקמת צה"ל ופירוק המחתרות

עם הקמת המדינה, המשימה הדחופה ביותר הייתה ביצור הריבונות דרך עיקרון ה"ממלכתיות" (Etatism) – העברת סמכויות הביטחון מגופים מחתרתיים ומפלגתיים למרכז שלטוני אחד. הוראת הקמת צה"ל ופקודת היום (31.5.1948): הפקודה קבעה כי צבא הגנה לישראל הוא הכוח המזוין היחיד של המדינה. עקרונותיה כללו חובת גיוס לכלל העם במצב חירום, שבועת אמונים למדינת ישראל, ואיסור מוחלט על קיום כוחות מזוינים נפרדים. המטרה הייתה להבטיח שהצבא יהיה כלי ביצועי של הממשלה ולא זרוע של תנועות פוליטיות.

תהליך פירוק המחתרות והפלמ"ח:

- **אצ"ל ולח"י:** הארגונים פורקו ושולבו בצה"ל כבודדים או ביחידות, למעט בירושלים שנתרה כמרחב נפרד זמנית בשל מעמדה הבינלאומי (שם המשיכו לפעול ככוחות עצמאיים לזמן מה).
- **פירוק מטה הפלמ"ח:** מהלך זה עורר מחלוקת קשה. בן-גוריון עמד על פירוקו כדי להבטיח את עקרון השוויון בפני החוק ולמנוע זיקה של יחידות צבאיות למפלגה פוליטית (מפ"ם). המטרה הייתה להבטיח שהצבא יהיה גוף ממלכתי, אחיד ובלתי פוליטי.

פרשת אלטלנה כאירוע בוחן: ביוני 1948, הגעת האונייה "אלטלנה" של האצ"ל עם נשק ולוחמים ויצרה עימות חזיתי על רקע שאלת הריבונות. דרישת האצ"ל להעביר חלק מהנשק ליחידותיו בירושלים נתפסה בעיני בן-גוריון כערעור על מרות המדינה וניסיון לקיים "צבא בתוך צבא". העימות הסתיים בהפגזת האונייה וטביעתה. המקורות מדגישים כי למרות הכאב, הפרשה ביצרה סופית את דמותו הממלכתית של צה"ל וחיסלה את תופעת ה"צבאות הפרטיים".

4. שלב ב' של המלחמה: מבלימה להכרעה

שלב ב' של המלחמה (החל מ-15 במאי 1948) התאפיין בשינוי אסטרטגי דרמטי: המעבר למלחמה מול חמישה צבאות ערב שפלושו לשטחי ישראל במטרה לחסלה ב"מלחמת בזק". השינוי האסטרטגי: **תוכנית ד' ומבצע נחשון:** חשוב להבהיר כי **תוכנית ד' ומבצע נחשון** (אפריל 1948) התרחשו בסוף שלב א' והיוו את הגשר לשלב ב'. תוכנית ד' סימנה את המעבר מהגנה פסיבית ליוזמה התקפית ויצירת רצף טריטוריאלי. מבצע נחשון, שבו רוכזו לראשונה כוחות גדולים (כ-1,500 לוחמים), פרץ את הדרך לירושלים הנצורה והעביר שיירות אספקה. הישגים אלו שיפרו את מצב היישוב ערב הפלישה הערבית.

פלישת צבאות ערב ובליתם: ישראל החלה את שלב ב' בנחיתות מספרית ובנשק כבד, מול כוחות ערביים רעננים שאומנו על ידי המעצמות.

- **הקרב בדגניה (מאי 1948):** הכוחות הסוריים נבלמו בשערי הקיבוץ. הבלימה התאפשרה לא רק בזכות עוז הרוח ובקבוקי המולוטוב, אלא גם בזכות הגעת **ארבעת התותחים הראשונים** ("הנפוליונצ'יקים"), הממחישים את יתרון הריבונות ברכישת נשק.
- **מבצעים מרכזיים והכרעה:** לאחר שלב הבלימה, צה"ל עבר למתקפות נגד.
- **מבצע עובדה (מרץ 1949):** המבצע האחרון במלחמה. מטרתו הייתה מדינית: קביעת עובדות בשטח בנגב והבטחת **מוצא ימי לים סוף** (אום-רשרש/אילת). הנפת "דגל הדיו" סימלה את השלמת הכיבוש הטריטוריאלי ואת ביצור הגבול הדרומי אל מול ירדן ומצרים.

5. סיום המלחמה: הסכמי שביתת הנשק ותוצאות המאבק

- המלחמה הסתיימה במעבר מהכרעה צבאית להסדרה מדינית זמנית, שעיצבה את מפת האזור.
- הסכמי שביתת הנשק (1949):** ישראל חתמה על הסכמים נפרדים עם מצרים, לבנון, ירדן וסוריה. חשוב לציין כי **עיראק** סירבה לחתום על הסכם ונסוגה מהאזור ללא הסדר מדיני.
- **המניעים:** ישראל שאפה לבסס את הישגיה ולהתפנות לבניין המדינה וקליטת עלייה. מדינות ערב חתמו כדי לעצור את תבוסתן ולמנוע התמוטטות שלטונית.
  - **הקו הירוק:** קווי שביתת הנשק הפכו לגבולותיה הבינלאומיים של ישראל עד 1967.

תוצאות המלחמה ובעיית הפליטים:

- **הישגי ישראל ומחיר הניצחון:** ישראל השיגה רוב יהודי, רצף טריטוריאלי ושליטה בירושלים המערבית. אולם, המחיר היה כבד: כ-6,000 הרוגים (כאחוז מהאוכלוסייה) וכן 20 יישובים שנחרבו או נכבשו במהלך הקרבות.
- **בעיית הפליטים הפלסטינים:** כ-600,000-700,000 ערבים עזבו או גורשו. לצד הלחימה, הגורם המרכזי לעזיבה היה **קריסת מערכות השירותים, הכלכלה והתעסוקה** הערבית עם עזיבת הבריטים, מה שיצר דחף לעזיבה. לכך התווספו התפוררות המנהיגות הערבית והפחד מהמלחמה.
- **עמדות פוליטיות:** בעוד הערבים תובעים את "זכות השיבה", ישראל מתנגדת לכך בטענה שהפליטים עזבו במלחמה שהם יזמו, ושיבתם תסכן את אופייה היהודי של המדינה.

מלחמת העצמאות נחתמה כאירוע מכונן ששילב ניצחון צבאי הירואי עם הקמת מוסדות ריבוניים ממלכתיים, שהבטיחו את קיומה ויציבותה של מדינת ישראל בראשית דרכה.

תהליך הדה-קולוניזציה: מדריך סיכום וניתוח היסטורי לבגרות

1.

תהליך הדה-קולוניזציה (Decolonization) מסמן את אחת מנקודות המפנה הדרמטיות ביותר במאה ה-20: המעבר מעולם של אימפריות קולוניאליות לעולם המורכב ממדינות לאום עצמאיות. כדי להבין את עוצמת השינוי, עלינו להכיר את נקודת האפס: **עד מלחמת העולם השנייה, לא הייתה קיימת אף מדינה עצמאית אחת במזרח התיכון ובצפון אפריקה.** כל האזור נשלט על ידי מעצמות זרות. התהליך, שהגיע לשיאו בין השנים 1945–1965, הוביל לפירוקן של האימפריות האירופיות (בעיקר בריטניה וצרפת). הוא לא היה אירוע מקרי, אלא תוצאה של הצטברות כוחות היסטוריים – אידיאולוגיים, כלכליים ופוליטיים. בראייה אנליטית, חשיבותו של התהליך טמונה בהפיכת הלאומיות לעיקרון המארגן המרכזי של המערכת הבינלאומית, תוך החלפת השלטון הזר בזכות המוסרית להגדרה עצמית. לאחר שהגדרנו את המסגרת הכללית, נבחן לעומק את הכוחות ההיסטוריים שהניעו את השינוי הדרמטי הזה.

2. הגורמים המרכזיים לצמיחת הדה-קולוניזציה

תהליך הדה-קולוניזציה היה תוצאה של הצטלבות נסיבות ייחודיות לאחר מלחמת העולם השנייה. להלן ניתוח ארבעת הגורמים המרכזיים:

התפתחות רעיון הלאומיות

החשיפה לתרבות המערב ולערכיה, ובראשם רעיון ה"חירות", שימשה כנשק אידיאולוגי בידי מנהיגים מקומיים במושבות. המנהיגות המקומית, שהתחנכה לעיתים במוסדות מערביים, השתמשה בערכי הדמוקרטיה והחופש של הכובש נגדו. המסר היה חד וברור: "אנו המשחררים של עצמנו", והדרישה הייתה מימוש הזכות להגדרה עצמית.

המשבר הכלכלי באירופה לאחר מלחמת העולם השנייה

מלחמת העולם השנייה הותירה את המעצמות האירופיות מרוסקות כלכלית. בריטניה וצרפת נקלעו לחובות כבדים ותשתיותיהן קרסו. במציאות זו, החזקת מושבות מעבר לים הפכה לנטל כלכלי יקר מדי. סדרי העדיפויות השתנו: שיקום הבית באירופה הפך לדחוף יותר מאשר החזקת צבא ומנהל קולוניאלי יקר באסיה ובאפריקה.

המלחמה הקרה (ארה"ב מול בריה"מ)

הסדר העולמי החדש הציב שתי מעצמות-על חדשות – ארה"ב וברית המועצות – שביקשו לרשת את מקומן של האימפריות הישנות. לשתי המעצמות היה אינטרס בפירוק הקולוניאליזם: הן ראו באימפריות הישנות **מחסום מוסרי ואסטרטגי** בפני השפעתן הגלובלית. המעצמות שאפו להכניס את המדינות החדשות לאזורי ההשפעה שלהן, וזירזו את שחרורן כדי לזכות בתמיכתן במאבק הבין-גושי.

הקמת הליגה הערבית (1945)

הקמת הליגה הערבית יצרה התאגדות אזורית ששינתה את מאזן הכוחות. המטרה הייתה יצירת חזית אחידה ולחץ פוליטי משותף על בריטניה וצרפת. המנגנון המרכזי של הליגה היה **תמיכה הדדית במאבקי העצמאות** של המדינות השונות, מה שהקשה על המעצמות לבודד את מוקדי המרידה.

בעוד שהלאומיות הייתה ה"דלק" הפנימי של התהליך, המלחמה הקרה והמשבר הכלכלי היו ה"טריגרים" החיצוניים. השילוב ביניהם יצר מציאות שבה המשך השלטון הקולוניאלי הפך לבלתי אפשרי מבחינה מוסרית, כלכלית ופוליטית.

3. מאפייני תהליך הדה-קולוניזציה

- הדה-קולוניזציה הייתה תהליך הדרגתי, מורכב ולא אחיד, שהושפע מההקשר הגאוגרפי והפוליטי:
- **תהליך הדרגתי ומורכב:** השחרור לא קרה ביום אחד. הוא ארך עשרות שנים וכלל שילוב של הסכמים דיפלומטיים לצד מאבקים אלימים וטראומטיים.
  - **הגאוגרפיה של השחרור (גלי השחרור):** המזרח התיכון הקדים את צפון אפריקה בתהליך העצמאות. פער זה נבע מכך שמדינות המזרח התיכון היו **מפותחות יותר מבחינה פוליטית** ונהנו משיטת **המנדטים**, שהוגדרה מראש כשלטון זמני המכין את העם לעצמאות. לעומת זאת, בצפון אפריקה שלטה השיטה ה **קולוניאלית** המסורתית והנוקשה יותר.

רבים נוטים לבלבל בין המאבק נגד הבריטים בארץ ישראל לבין תהליך הדה-קולוניזציה הכללי. בעוד ששניהם קורים במקביל, הלוגיקה של המנדט (הכנה לעצמאות בחסות בינלאומית) שונה מהלוגיקה הקולוניאלית (ניצול והתנחלות קבועה).

אחת המורשות הקשות של התהליך היא חוסר החפיפה בין הגבולות המדיניים ששרטטו המעצמות (לפי אינטרסים זרים) לבין הזהויות האתניות והדתיות בשטח. היעדר חפיפה זה יצר מורשת של חוסר יציבות פוליטית המלווה את המדינות הללו עד היום.

גורל יהודי ארצות האסלאם: תהליכים, גורמים ותמורות (סיכום לבגרות)

1.

שקיעת הקיום היהודי בארצות האסלאם היא תהליך היסטורי מואץ ודרמטי, שהביא לחיסולן של קהילות עתיקות יומין בפרק זמן קצר להפליא. כדי להבין את עוצמת השינוי, די להתבונן בנתון המרכזי: בשנת 1948 חיו בארצות האסלאם כמיליון יהודים; עד שנת 1969 צנח מספרם לכ-200,000 בלבד, וכיום נותרו בהן אלפים בודדים. תהליך זה אינו יד המקרה, אלא תוצאה של הצטלבות שלושה צמתי השפעה היסטוריים:

- **תהליך הדה-קולוניזציה:** התפרקות האימפריות האירופיות והתעוררות העצמאות הערבית.
- **התגברות הלאומיות הערבית:** דחיית היהודים כמיעוט זר שאינו שייך לאומה הערבית החדשה.
- **הקמת מדינת ישראל:** הפיכת הסכסוך בארץ ישראל למניע ישיר לרדיפות ופגיעה ביהודים בארצות מוצאם.

הבנת התהליכים הללו מחייבת ניתוח מעמיק של שינוי הסטטוס היהודי – ממיעוט מוגן תחת חסות קולוניאלית למיעוט חשוף במדינות לאום עוינות.

2. תהליך הדה-קולוניזציה באגן הים התיכון והשפעתו

פירוק האימפריות האירופיות לאחר מלחמת העולם השנייה מהווה את המסד ההכרחי להבנת השינוי הגורלי במעמדם של יהודי ארצות האסלאם. יציאת המעצמות יצרה מציאות פוליטית חדשה שערערה את יסודות הביטחון של הקהילות היהודיות. **הגדרת המושג וגורמיו:** דה-קולוניזציה היא התהליך שבו האימפריות הקולוניאליות (בעיקר בריטניה וצרפת) העניקו עצמאות למושבותיהן באסיה ובאפריקה.

3. מעמד היהודים בארצות האסלאם: משיפור תחת חסות לנסיגה תחת עצמאות

חיי היהודים בארצות האסלאם התנהלו בתוך "משולש כוחות" מתוח: המיעוט היהודי, השלטון הקולוניאלי הזר והאוכלוסייה המקומית המוסלמית. דינמיקה זו יצרה משחק סכום אפס: ככל שהיהודים התקרבו לשלטון האירופי, כך הלך והתערער מעמדם בעיני שכניהם.

הדינמיקה המשפטית והחברתית:

- **לפני הגעת המעצמות:** היהודים חיו במעמד משפטי של "ד'מי" – מעמד המאופיין ביחס משפיל ומפלה, אך בדרך כלל ללא אנטישמיות אלימה ומאורגנת כפי שנראתה באירופה.
- **תחת השלטון הקולוניאלי:** הגעת הבריטים והצרפתים הביאה לשיפור דרמטי. היהודים זכו לשוויון משפטי, עברו תהליכי התמערבות, רכשו חינוך אירופי והשתלבו במנגנוני הכלכלה והמנהל הזרים.

השלכות הזיקה לשלטון הזר – "החשבון הקולוניאלי": היהודים קשרו את גורלם במעצמות האירופיות, מה שיצר קרע עם האוכלוסייה המוסלמית. בעיני הלאומיות הערבית המתהווה, היהודים נתפסו כמשתפי פעולה עם הכובש השנוא. במובן זה, יציאת האירופים השאירה את היהודים עם ה"חשבון" על שנים של טינה קולוניאלית. היהודים הפכו ל"זרים" במולדתם, והשנאה שהופנתה קודם לכן כלפי האימפריאליזם הועתקה כעת אל עבר הקהילה היהודית. השינוי הרגשי והאידיאולוגי הזה הפך לדלק שהניע את הרדיפות והפרעות שפרצו עם הקמת מדינת ישראל, והפך את היציאה מארצות אלו לבלתי נמנעת.

4. גורמים מרכזיים לעזיבת היהודים בשלהי שנות ה-40 וה-50

סיום הקיום היהודי בארצות האסלאם לא היה אירוע מקרי, אלא הצטלבות של נסיבות היסטוריות שהפכו את המשך הקיום היהודי לבלתי אפשרי.

ארבעת הגורמים המרכזיים לעזיבה ההמונית:

1. **השפעת הדעה-קולוניאליזציה:** אובדן ההגנה האירופית והזיהוי המוחלט עם השלטון הקולוניאלי הפכו את היהודים ליעד לנקמה. השלטונות הערביים החדשים עודדו את יציאתם, הן כדרך לפתור בעיות כלכליות (באמצעות החרמת רכושם) והן כחלק מניקוי המרחב מגורמים "זרים".
2. **התגברות הלאומיות הערבית:** תנועות לאומיות בהנהגת "הליגה הערבית" תפסו את היהודים כגורם שאינו חלק מהלאום הערבי. הליגה הערבית תיאמה עמדות וסימנה את "המדינה הציונית" כאויב משותף, מה שהפך כל יהודי מקומי לחשוד בנאמנות כפולה.
3. **הקמת מדינת ישראל ומלחמת העצמאות:** אירוע זה היה נקודת המפנה. הסכסוך תורגם לפגיעות פיזיות, מאסרים והחרמות. יש להבחין בין **מדינות לוחמות** (מצרים, עיראק, סוריה) שבהן המצב היה קשה במיוחד וכלל הוצאות להורג, לבין **מדינות רחוקות** (טורקיה, איראן) שבהן המצב נותר נוח יחסית ולא נרשמו פגיעות קשות.
4. **הזיקה הציונית:** פעילות של שליחים, תנועות נוער וחינוך ציוני הציתו כמיהה לגאולה. הקמת המדינה נתפסה כאירוע משיחי, ורבים בחרו בעלייה מתוך אידיאולוגיה דתית ולאומית עמוקה.

התלכדות הגורמים הללו באה לידי ביטוי מזוקק במקרה הבוחן העיראקי, שבו קהילה מפוארת חוסלה כמעט לחלוטין בתוך עשור.

5. מקרה בוחן: גורל יהודי עיראק (מבצע עזרא ונחמיה)

יהדות עיראק מהווה את ה"מודל" לקריסה מהירה ומוחלטת של קהילה משולבת ומבוססת. ב-1948 מנתה הקהילה כ-125,000 איש, ורובם חיו ברווחה יחסית בבגדד וסביבתה.

האירועים המכוננים בעיראק:

- **אירועי ה"פרהוד" (1941):** פוגרום אלים בבגדד ששימש נקודת מפנה בביטחון האישי. רצח היהודים ושדירת רכושם הבהירו לרבים כי עתידם בעיראק לוט בערפל.
- **החמרת המצב ב-1948:** עם פרוץ מלחמת העצמאות, הגדיר השלטון העיראקי את הציונות כפשע שדינו מוות. יהודים פוטרו ממשרותיהם ונדרשו לתרום כספים למאבק ביהודי ארץ ישראל. המקרה המייצג ביותר היה הוצאתו להורג של **שפיק עדס**, יהודי עשיר שהוצא להורג בספטמבר 1948 על סמך האשמת שווא במכירת ציוד צבאי למדינת ישראל.
- **חוק הוויתור על הנתינות (1950):** תחת לחץ האירועים, חוקקה ממשלת עיראק חוק שאפשר ליהודים לעזוב את המדינה בתנאי שיוותרו על אזרחותם ועל רכושם. בעקבות החוק החלה פעולת "חיסול גלויות" (Liquidation of Exile) מואצת: **במבצע "עזרא ונחמיה"** עלו לישראל כ-120,000 יהודים תוך כשנה וחצי, ובכך הקיץ הקץ על גולת עיראק.

סיכום מקיף לבגרות: העלייה הגדולה בשנות החמישים והשישים

1.

העלייה הגדולה בשני העשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל אינה רק פרק דמוגרפי, אלא האירוע המכונן והדרמטי ביותר בעיצוב דמותה של החברה הישראלית. בתוך שנים ספורות, הצליחה המדינה הצעירה לקלוט כמות עולים שהכפילה את אוכלוסייתה – הישג חסר תקדים בקנה מידה עולמי, שהתרחש תוך כדי מאבק קיומי ומשבר כלכלי עמוק. תהליך זה שינה מן היסוד את המבנה הדמוגרפי, התרבותי והפוליטי של המדינה, והפך אותה מישות קטנה ופגיעה למדינה ריבונית בעלת רוב יהודי מוצק ומגוון אנושי רחב.

נקודות המפתח המעצבות את התקופה:

- **היקף העלייה:** הכפלת האוכלוסייה היהודית תוך פחות מעשור, מהלך שביצר את ביטחון המדינה והבטיח את עתידה.
- **השינוי הדמוגרפי:** מעבר מהרכב עולים מאוזן בין אירופה לארצות האסלאם בשנים הראשונות, לזינוק חד בשיעור העולים מאסיה ואפריקה החל משנות ה-50 המוקדמות.
- **מניעי העלייה:** שילוב מורכב של "גורמי דחיפה" (אנטישמיות במזרח אירופה, דה-קולוניזציה ועוינות בארצות האסלאם) ו"גורמי משיכה" עוצמתיים, ובראשם הקמת המדינה וקיבוע "חוק השבות".
- **מדיניות הקליטה:** התמודדות עם קשיים מבניים באמצעות פתרונות לאומיים ריכוזיים, כגון הקמת המעברות, עיירות הפיתוח ויישום מדיניות "כור ההיתוך" השנויה במחלוקת.

טרנספורמציה דמוגרפית זו, שהיוותה נס אסטרטגי לצד אתגר לוגיסטי עצום, מחייבת בחינה מעמיקה של נתוני הרכב האוכלוסייה והתהליכים שהובילו לשינוי פניה של המדינה.

2. המהפכה הדמוגרפית: נס או אתגר חסר תקדים?

גידול האוכלוסייה המהיר בשנותיה הראשונות של המדינה היה בבחינת הכרח אסטרטגי לצד אתגר ארגוני כמעט בלתי אפשרי. בשנת 1948 מנתה האוכלוסייה היהודית כ-716,700 נפש בלבד. קליטתם של מאות אלפי עולים תוך שנים ספורות יצרה "מדינה בתוך מדינה" ושינתה את יחסי הכוחות במרחב. עבור מדינה הנמצאת במלחמה מתמדת ובתהליכי בנייה, תוספת זו הייתה קריטית לביצור הגבולות וליצירת "עומק אסטרטגי" אנושי.

ניתוח הרכב העולים והתמורות הדמוגרפיות:

- **תקופת האיזון (1951–1948):** בשלוש השנים הראשונות לקום המדינה הגיעו כ-686,700 עולים. בתקופה זו נשמר שוויון דמוגרפי יחסי: כ-50% מהעולים הגיעו מאירופה ואמריקה (שארית הפליטה) וכ-50% מארצות אסיה ואפריקה.
- **המהפך הגדול (1952–1954):** בשנים אלו חל שינוי דרמטי בהרכב העלייה. שיעור העולים מארצות האסלאם זינק ל-76.4% מכלל העולים, בעוד ששיעור העולים מאירופה צנח ל-23.6%. מגמה זו נמשכה גם בשנים הבאות (1955–1960), כאשר למעלה מ-65% מהעולים הגיעו מארצות האסלאם.
- **השלכות הגיוון התרבותי:** שינוי זה יצר פסיפס תרבותי חדש, אך גם הציב אתגר מנהיגותי מול הממסד הוותיק, שראה בערכי המערב את התשתית הבלעדית למדינה. הגיוון התרבותי הפך את ישראל לחברה רב-גונית, אך זרע את הזרעים למתחים חברתיים עתידיים. מעבר למספרים היבשים, המהפכה הדמוגרפית לא הייתה יד המקרה, אלא תוצאה של כוחות היסטוריים ואידיאולוגיים שהניעו מיליוני יהודים לעזוב את בתיהם.

3. גורמי הדחיפה והמשיכה: מדוע הם באו?

העלייה הגדולה הונעה מדינמיקה מורכבת שבין המצוקה בגולה לבין הריבונות היהודית החדשה. בלב התהליך עמד **חוק השבות (1950)**, שהעניק לכל יהודי את הזכות לעלות לישראל והיווה את הבסיס המשפטי-מוסרי למדינת המקלט. בעוד שהקמת המדינה שימשה גורם משיכה לאומי ורוחני משותף, גורמי הדחיפה נבעו מנסיבות היסטוריות שונות בכל אזור.

השוואה בין גורמי העלייה:

- **מדינות אירופה:** העלייה נתפסה כתחליף הכרחי לחורבן הקהילות בשואה. שארית הפליטה, שאיבדה את משפחותיה ובתיה, ראתה בישראל את הפתרון היחיד לשיקום חייה. במקביל, האנטישמיות הגואה במזרח אירופה תחת המשטרים הקומוניסטיים דחפה יהודים רבים לעזוב.
- **ארצות האסלאם:** כאן פעל תהליך הדה-קולוניזציה (עזיבת המעצמות האירופיות). היהודים, שזוהו עם השלטון הקולוניאלי, נותרו חשופים לעוינות. הרעת מעמד היהודים והתגברות האלימות בעקבות מלחמת העצמאות הפכו את הישארותם לבלתי אפשרית.
- **גורם המשיכה המשותף:** הריבונות היהודית החדשה נתפסה כהתגשמות חזון הנביאים. הכמיהה לגאולה והזכות המעוגנת בחוק השבות יצרו תנופה רוחנית שגישרה על פערי הגיאוגרפיה. המניעים הללו הכתיבו את דפוסי הפעולה של המדינה, שנאלצה לתמרן בין חזון הצלת היהודים לבין מגבלות המציאות.

4. דפוסי העלייה: בין הצלה לחשאיות

ארגון העלייה הגדולה דרש פתרונות יצירתיים מול מדינות עוינות ומדינות פתוחות כאחד. המדינה נאלצה להכריע בין הצלת קהילות בסכנה לבין ניסיון לווסת את שטף העולים בהתאם ליכולת הכלכלית המוגבלת.

ארבעת דפוסי העלייה המרכזיים:

- **עליית הצלה:** חילוץ מהיר של קהילות שלמות שנמצאו בסכנה מיידית. דוגמאות בולטות הן מבצע "מרבד הקסמים" (יהודי תימן) ומבצע "עזרא ונחמיה" (יהודי עיראק). במקרים אלו, המדינה פעלה בלוח זמנים דחוק מתוך חשש לחיי העולים.
- **עלייה מבוקרת (מדיניות הסלקציה):** בשל הקושי הכלכלי, הנהיגה המדינה מדיניות וויסות לפי גיל ומצב בריאותי. מדובר בדילמה מוסרית קשה: האם מדינת היהודים, המבוססת על חוק השבות, רשאית להציב תנאים לעלייה? מדיניות זו יצרה תחושות קשות של נטישה בקרב משפחות עולים.
- **עלייה חשאית:** במדינות שמנעו הגירה יהודית, כגון מרוקו וסוריה, פעל המוסד להברחת יהודים בדרכים מחתרתיות.
- **עליית ניצולי שואה:** הגעת שארית הפליטה ממחנות העקורים באירופה וממחנות המעצר בקפריסין. עולים אלו דרשו טיפול ייחודי בשל הטראומה הנפשית והפיזית שעברו.

עם הגעת מאות האלפים, התיאוריה הציונית פגשה את המציאות הישראלית הקשה, וחשפה משבר קליטה עמוק ומרובה פנים.

5. קשיי הקליטה: מדינה קטנה מול אתגרים גדולים

בראשית שנות החמישים, ישראל הייתה מדינה ענייה תחת משטר "צנע", שנדרשה לקלוט אוכלוסייה שגדולה ממנה פי כמה. הפער בין הלהט האידיאולוגי לבין המחסור במשאבים יצר קשיים אנושיים וחברתיים עצומים.

חמשת תחומי הקושי המרכזיים:

- **דיור:** המחסור העצום בקורת גג הוביל לשיכון עולים באוהלים במחנות עולים, ובהמשך במעברות (צריפים ופחונים) בתנאי צפיפות והיגיינה ירודים.
- **כלכלה ותעסוקה:** המחסור במקומות עבודה הוביל להפניית עולים משכילים לעבודות דחק (נטיעת עצים, סלילת כבישים), מה שיצר תחושת השפלה ואובדן מעמד.
- **חינוך ותרבות:** פערי שפה עצומים וחוסר במוסדות לימוד. המערכת ניסתה לכפות את השפה העברית במהירות, תוך יצירת נתק בין הדור הצעיר למסורת אבותיו.
- **ביטחון:** הצורך להגן על יישובים מפוזרים לאורך הגבולות. העולים, ללא הכשרה צבאית מוקדמת, מצאו עצמם בקו האש כ"חומת מגן" אנושית.
- **בריאות ורווחה:** עולים רבים הגיעו במצב פיזי רעוע (ניצולי שואה או עולים מאזורי מצוקה). הצפיפות במעברות הובילה להתפרצות מחלות ולעומס כבד על מערכת הרפואה הצעירה.

המענה הממשלתי לקשיים אלו עוצב מתוך תפיסת עולם ריכוזית שביקשה לעצב לא רק את המרחב, אלא גם את האדם.

6. פתרונות ועיצוב החברה: המעברה, עיירות הפיתוח וכור ההיתוך

הממשלה בראשות דוד בן-גוריון אימצה אסטרטגיה של "תכנון מלמעלה" במטרה ליצור חברה מאוחדת וביטחון לאומי. פתרונות אלו עוצבו סביב החזון של יצירת "הצבר" החדש, תוך מחיקה מכוונת של הזהות הגלותית ("שלילת הגולה").

הפתרונות המבניים והאידיאולוגיים:

- **המעברה:** פתרון דיור זמני שהפך למוקד מצוקה כרוני. המעברות יצרו הפרדה פיזית ותודעתית בין הציבור הוותיק לעולים, והפכו לסמל של הזנחה.
- **פיזור אוכלוסייה ועיירות פיתוח:** המדינה הקימה יישובים בפריפריה (נגב וגליל) כדי לעבות את הגבולות. המחיר החברתי היה ניתוק העולים ממרכזי התעסוקה והתרבות, דבר שהנציח פערים כלכליים בין המרכז לפריפריה.
- **מדיניות כור ההיתוך:** שאיפה ליצירת זהות ישראלית אחידה. השיטה כללה מחיקת שמות משפחה, זלזול במסורות (Parental authority) ודיכוי סימני הגלות. המטרה הייתה ליצור "אדם חדש" במחיר של שבירת הסמכות ההורית והמשפחתית. מדיניות זו, למרות כוונתיה הלאומיות, הובילה לשבר עמוק שפרץ בנקודת הרתיחה בסוף שנות החמישים.

7. המחיר החברתי ונקודת הרתיחה: ואדי סאליב (1959)

השילוב בין תנאי חיים ירודים למדיניות קליטה מתנשאת יצר את "השבר העדתי". העולים מארצות האסלאם חשו כי תרבותם נתפסת כנחותה. נקודת הפיצוץ התרחשה בשכונת ואדי סאליב בחיפה – שכונה ערבית נטושה שאוכלסה בעולים מצפון אפריקה שחיו בעוני מחפיר.

אירועי ואדי סאליב כביטוי למחאה:

- **הסיבות והאירוע:** בעקבות תקרית ירי משטרית, פרצו מהומות אלימות במחאה על אפליה עדתית, אבטלה ומצוקת דיור. דוד בן-הרוש הפך לסמל המאבק המזרחי נגד הממסד ה"אשכנזי".
- **האירוניה ההיסטורית:** המפגש של עולים מצפון אפריקה עם רכוש ערבי נטוש הדגיש את תחושת ה"אחרות" וההזנחה שלהם בתוך המדינה הריבונית.
- **התוצאות:** לראשונה נאלץ הממסד להכיר בקיומה של "הבעיה העדתית". למרות שהמהומות דוכאו, הן ניפצו את אשליית "כור ההיתוך" והובילו לשינויים ראשוניים במדיניות הרווחה ובחלוקת המשאבים.

למרות הכאב והשבר, העלייה הגדולה הייתה הכוח המניע שביצר את יציבותה של מדינת ישראל בטווח הרחוק.

8. סיכום: השפעת העלייה הגדולה על מדינת ישראל

העלייה הגדולה הפכה את ישראל מ"מדינה בדרך" לישות ריבונית יציבה. היא הצילה קהילות יהודיות מרדיפה ושינתה את פני המדינה בכל תחומי החיים, תוך מעבר ממוסדות יישוביים למערכות מדינתיות ריבוניות.

סיכום ההשפעות בטווח הארוך:

- **דמוגרפיה:** הבטחת רוב יהודי מוצק וקיום חזון קיבוץ הגלויות.
- **ביטחון:** הגדלה דרמטית של כוח האדם בצה"ל ועיבוי הגבולות באמצעות התיישבות ספר.
- **התיישבות:** הקמת מאות יישובים חדשים שהביאו לפריחת הנגב והגליל.
- **כלכלה:** יצירת כוח אדם לפיתוח תעשייה, חקלאות ותשתיות לאומיות.
- **פוליטיקה:** שינוי הרכב הבוחרים שהוביל לצמיחת כוחות פוליטיים חדשים, תהליך שהגיע לשיאו ב"מהפך" של 1977 עם עליית הליכוד לשלטון.

מלחמת יום הכיפורים והשלכותיה

1.

מלחמת יום הכיפורים, שפרצה באוקטובר 1973, נחרתה בזיכרון הלאומי כ"רעידת אדמה" שטלטלה את יסודות החברה הישראלית. בניגוד לתחושת העליונות המוחלטת שאפיינה את ישראל לאחר הניצחון המוחץ ב-1967, מלחמה זו חשפה ליקויים עמוקים בתפיסת הביטחון וביכולת ההרתעה של צה"ל. מדובר בנקודת מפנה היסטורית שסיימה את "עידן האופוריה" והובילה לחשבון נפש לאומי נוקב, שתוצאתה במחיר דמים כבד מנשוא: **2,569 חללים** וכ-7,500 פצועים.

הסיכום שלפניכם מנתח את שלושת הנדבכים המרכזיים שהתלמיד נדרש להפנים לקראת הבחינה: ראשית, **הנסיבות והמחדל** – כיצד השאננות והקונספציה המודיעינית השגויה הובילו לקריסת קווי ההגנה; שנית, **המהלכים הצבאיים** – בדגש על שלבי הבלימה הקריטיים; ושלישית, **השלכות העומק** – השינויים הדרמטיים בתחום המדיני, הביטחוני, החברתי והפוליטי שעיצבו מחדש את מדינת ישראל. הבנת הקשר הסיבתי בין תחושת הביטחון המופרזת שלפני 1973 לבין המציאות המורכבת שאחריה היא המפתח להבנת התקופה.

2. המחדל המודיעיני: קריסת "הקונספציה"

המודיעין הישראלי ערב המלחמה נשען על תפיסה אסטרטגית מקובעת שכונתה "הקונספציה". תפיסה זו נבעה מתחושת יוהרה ושאננות שלאחר מלחמת ששת הימים, והיא זו שעיצבה את הערכת המצב הישראלית באופן שמנע זיהוי נכון של סימני המלחמה המעידים. הקונספציה התבססה על שתי הנחות יסוד מוטעות:

- **הנחת היסוד המצרית:** המודיעין הישראלי האמין שמצרים לא תצא למלחמה כוללת כל עוד אין לה יכולת תקיפה אווירית ארוכת טווח שתנטרל את חיל האוויר הישראלי.
- **הנחת היסוד הסורית:** ישראל הניחה שסוריה לא תפעל לבדה, אלא רק בתיאום מלא עם מצרים.

השלכה קריטית של הקונספציה הייתה השפעתה הישירה על פריסת הכוחות: בשל האמונה שמלחמה אינה נראית לעין, צה"ל החזיק ב **קווי הגנה דלילים** ביותר ("קו בר-לב" בסיני וקו התלים בגולן), מה שאפשר לאויב לחצותם בקלות ביומיים הראשונים. המודיעין (אמ"ן) בחר לפרש ריכוזי כוחות מאסיביים כ"תרגיל", ואף התעלם מאזהרות מפורשות, בהן התרעתו האישית של **חוסין מלך ירדן** לגולדה מאיר על מלחמה קרבה. קריסת הקונספציה מנעה גיוס מילואים בזמן והותירה את כוחות הסדיר המעטים מול מתקפה רחבת היקף.

3. הנסיבות לפרוץ המלחמה והפתעת האויב

המניע המרכזי של אנואר סאדאת (מצרים) וחאפז אל-אסד (סוריה) היה החזרת הכבוד הלאומי שנפגע בתבוסת 1967 ושבירת הקיפאון המדיני. סאדאת הבין שהישג צבאי, גם אם מוגבל, יאלץ את ישראל והמעצמות למשא ומתן על השטחים הכבושים. כדי להשיג הפתעה אסטרטגית, נקטו מדינות ערב במהלכי הונאה מתוחכמים:

- **מצג שווא של חולשה:** גירוש היועצים הסובייטיים ממצרים ב-1972 יצר רושם מוטעה שהצבא המצרי אינו מסוגל לפעול ללא גיבוי המעצמה, בעוד שבפועל סאדאת בנה צבא מודרני והכשיר אלפי בוגרי אוניברסיטאות לתפעול נשק מתקדם.
  - **הטעיה טקטית ודיס-אינפורמציה:** ביצוע תרגילי מילואים מצריים חוזרים ונשנים סמוך לגבול שהרדימו את ערנות צה"ל, ופיזור מידע כוזב על חוסר מוכנות למלחמה.
- השילוב בין המוטיבציה הערבית הגבוהה להשבת הכבוד לבין ההישענות הישראלית על ה"קונספציה" יצר את תנאי הפתיחה הקשים ביותר בתולדות המדינה עד אז, כאשר צבאות ערב שוטפים את קווי ההגנה ללא התנגדות מאסיבית ביומיים הראשונים.

4. זירות הלחימה: ניתוח שלב הבלימה (6-9 באוקטובר 1973)

עם פרוץ הקרבות בשעה 14:00 בצהרי יום הכיפורים, מצא עצמו צה"ל במצב אופרטיבי נחות, נלחם בשתי חזיתות במקביל. בשלב הבלימה התרחשו האירועים הבאים:

- **בחזית הדרום (מצרים):** המצרים צלחו את תעלת סואץ, פרצו את "קו בר-לב" וביססו ראשי גשר בתוך סיני. כוחות הסדיר ספגו אבדות כבדות בניסיון לעצור את הצליחה.
- **בחזית הצפון (סוריה):** הסורים פרצו לרמת הגולן, כבשו שטחים נרחבים והגיעו עד סמוך ליישובי עמק הירדן. קרבת הסורים למרכזי אוכלוסייה יצרה תחושת **איום קיומי** ממשית.

הגורם המכריע שעצר את התקדמות האויב היה מערך המילואים. למרות הגיוס המאוחר, לוחמי המילואים הגיעו לחזיתות וניהלו קרבות גבורה עקובים מדם. היכולת של המילואים להתייצב במהירות תחת אש ולבלום את צבאות ערב היא שמנעה קריסה מוחלטת והיוותה את הבסיס למעבר להתקפת נגד בהמשך המלחמה.

5. השפעות המלחמה: התחום המדיני-ביטחוני

תוצאות המלחמה חוללו שינוי מבני בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל וביחסיה הבינלאומיים:

- **ועדת אגרנט:** ועדת חקירה ממלכתית שחקרה את המחדל. הוועדה הטילה אחריות אישית על הדרג הצבאי (הרמטכ"ל וראש אמ"ן), אך **סירבה לחקור את הדרג הפוליטי**, החלטה שעוררה זעם ציבורי רב.
- **הגברת התלות בארצות הברית:** המלחמה חשפה את הצורך הקריטי בסיוע אמריקאי (הרכבת האווירית). מאז, הפכה ישראל לתלויה בגיבוי הביטחוני והכלכלי של ארה"ב, שהפכה למתווכת המרכזית באזור.
- **שבירת הקיפאון המדיני:** ההבנה הישראלית שהשטח לבדו אינו מבטיח ביטחון סללה את הדרך ל **הסכמי הפרדת הכוחות** (18 בינואר 1974 עם מצרים; 31 במאי 1974 עם סוריה). תהליך זה הוביל בסופו של דבר להסכם השלום ההיסטורי עם מצרים ב-1979.

6. השפעות המלחמה: התחום החברתי-פוליטי

המלחמה יצרה "שבר אמון" עמוק וחסר תקדים בין הציבור להנהגה. האירועים המרכזיים בתחום זה היו:

- **שבירת המיתוס וסדק בדימוי צה"ל:** תפיסת "הצבא הבלתי מנוצח" קרסה. הציבור פיתח גישה ביקורתית כלפי הממסד הביטחוני והבין את מגבלות הכוח.
- **צמיחת תנועות מחאה:** חיילים שחזרו מהחזית, בהובלת מוטי אשכנזי, פתחו במחאה ציבורית נגד הממשלה שנתפסה כאחראית למחדל. לחץ זה הוביל להתפטרות גולדה מאיר ומשה דיין.
- **המהפך הפוליטי:** הטראומה הלאומית והתחושה שמפלגת השלטון ("המערך") כשלה, הובילו לשינוי במפה הפוליטית. תהליך זה הבשיל בבחירות 1977, ב"מהפך" שהעלה את הליכוד בראשות מנחם בגין לשלטון לראשונה.

7. סיכום למבחן הבגרות: כלי עבודה לתלמיד

הצלחה בבחינה דורשת הבנה של ה"קשר הסיבתי" – כיצד השאננות של 1967 הובילה למחדל של 1973, וכיצד הטראומה הצבאית הפכה לטלטלה פוליטית וחברתית.

הנחיות ל"פיצוח שאלת מקור":

1. **זיהוי התחום:** זהו אם הטקסט עוסק בהיבט **חברתי** (מחאה, שבר אמון), **מדיני** (ועדת אגרנט, הסכמים) או **ביטחוני** (שלב הבלימה, המחדל).
2. **שימוש נכון במקור:** העתיקו משפט קצר וממוקד מהטקסט והסבירו אותו בעזרת הידע ההיסטורי שלכם. **טיפ חשוב:** אל תעתיקו את כל הקטע! הראו לבוחן שאתם מבינים את הקשר בין התיאוריה למקור.

3. **ניתוח מפות:** אם מצורפת מפה, חפשו את ה"חיצים הירוקים" המייצגים את פלישת מדינות ערב לעומק סיני והגולן, אל מול חיצו המגן של צה"ל בשלב הבלימה.

4. **רשימת בדיקה (Checklist) סופית:**

- האם אני יודע להסביר מהי **הקונספציה** וכיצד היא הובילה ל **קווי הגנה דלילים** ?
- האם ציינתי את מספר החללים (**2,569**) כבסיס לטראומה החברתית?
- האם אני מכיר את **ועדת אגרנט** (וההבחנה בין הדרג הצבאי למדיני)?
- האם אני יודע להסביר את המושגים **שבר אמון** , **המהפך** ו **הסכמי הפרדת הכוחות**?

שליטה בסיבות ובהשלכות, תוך שימוש בנתונים עובדתיים, היא המפתח לציון 100. בהצלחה!